

В. С. Бучик,
аспірант, Національна академія державного управління при Президенті України

СПІЛЬНА БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В ТЕОРІЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті проаналізовано основні теорії, що пояснюють причини виникнення і розвиток спільної безпекової політики Європейського Союзу, виявлено їх переваги та недоліки, окреслено перспективи подальших теоретичних досліджень у безпековій сфері.

The article analyzes the basic theories that explain the emergence and development of the common security policy of the European Union, identifies their strengths and weaknesses, and outlines the perspectives for further theoretical research in security area.

Ключові слова: спільна безпекова політика Європейського Союзу, теорії європейської інтеграції, нео-реалізм, неолібералізм, федералізм, функціоналізм, неофункціоналізм, інтерговерменталізм, конструктивізм.

Key words: common security policy of the European Union, theories of European integration, neo-realism, neo-liberalism, federalism, functionalism, neo-functionalism, intergovernmentalism, constructivism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Питання теоретичного обґрунтування виникнення та розвитку спільної безпекової політики (СБП) Європейського Союзу (ЄС) посідають важливе місце в процесі дослідження як європейської інтеграції загалом, так і її безпекових та оборонних аспектів зокрема.

Практично всі вчені-прихильники тих чи інших теорій міжнародних відносин та європейської інтеграції долучились до процесу дослідження європейської безпекової сфери. При цьому важливо зазначити, що виникнення та розвиток спільної безпекової політики ЄС кинули певний виклик постулатам теоретиків міжнародних відносин та європейської інтеграції.

Наразі в науковому середовищі не існує достатньої кількості праць, які належним чином описували б функціонування спільної безпекової політики ЄС. Під час вивчення європейської безпекової інтеграції важливо ефективно поєднати положення теорій міжнародних відносин та теорій європейської інтеграції. Існує дуже незвична кількість спроб розглянути європейську безпекову та оборонну інтеграцію в межах ширшого історичного контексту і визначити фактори, що допомагають зрозуміти появу спільної безпекової політики. В сучасній науковій літературі основні дебати розгортаються навколо необхідності подальшої інтеграції та її можливого розвитку, аніж навколо в'ясування основних причин її (інтеграції) виникнення. Багато досліджень щодо європейської безпеки та оборони перенасичені емпіричною інформацією при загальному низькому теоретичному рівні. Вони не є достатньо системними і страждають від презентизму і відсутності сфокусованих дискусій. Таким чином, виникає проблема щодо створення універсальної теорії, яка могла б охопити всі аспекти європейської безпекової інтеграції, або ж поєднання положень та методів вже існуючих теорій, що, в свою чергу, могло б значно підвищити рівень дослідженості безпекової сфери ЄС.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичним обґрунтуванням та аналізом існуючих теоретичних підходів щодо спільної безпекової політики ЄС займається багато зарубіжних науковців та вітчизняних дослідників. Зокрема, такі теоретичні підходи, як конструктивізм та інституціоналізм, досліджували відомі зарубіжні науковці К. Гілл та М. Сміт. Критикою окремих положень ліберальної міжурядовості та інших підходів щодо європейської безпекової політики відзначаються праці Х. Оянен. Вивчення ЄС як раціонального актора в сфері міжнародної безпеки характерне для відомого європейського науковця Д.-К. Кастілло. Власний унікальний підхід щодо пояснення безпекової інтеграції запропонував Дж. Ховорт — один з провідних дослідників європейських політик. Також вагомих внесок у дослідження безпекових питань здійснили такі зарубіжні науковці, як С. Гофман, М. Норгайм-Мартінсен, Т. Форсберг тощо. Серед вітчизняних дослідників особливої уваги заслуговують праці І. Грицяка, Г. Заворітньої, В. Копійки, Н. Романюк, В. Кривцової тощо.

Важливою, але недостатньо вирішеною частиною проблеми, що розглядається провідними науковцями, є здійснення належного теоретичного обґрунтування та пояснення причин виникнення, особливостей функціонування та перспектив розвитку спільної безпекової політики ЄС. Існуючі теорії міжнародних відносин та європейської інтеграції при всіх своїй перевагах так і не запропонували цілісного підходу, за допомогою якого можна було б з'ясувати ключові аспекти розвитку спільної безпекової політики Європейського Союзу.

Метою дослідження є проведення аналізу основних теорій про спільну безпекову політику Європейського Союзу, виявлення їх досконалих положень та недоліків, а також окреслення можливих перспективних напрямів подальших досліджень у сфері європейської безпеки.

Для досягнення мети необхідно виконати такі зав-

дання: проаналізувати тлумачення провідними теоріями міжнародних відносин процесів європейської інтеграції в безпековій сфері; здійснити аналіз ключових теорій європейської інтеграції стосовно якості охоплення ними питань безпеки та оборони; окреслити перспективи подальших наукових досліджень в сфері європейської безпекової інтеграції.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для вчених-міжнародників успіх ЄС та роль, яку він виконує в світі, є серйозними викликами вже встановленим парадигмам у сфері міжнародних відносин. Ці виклики стають все більш складним з огляду на розвиток спільної безпекової та оборонної політики (СБОП), яка надає ЄС більше автономії щодо застосування примусу. Найбільш впливові наукові парадигми в сфері міжнародних відносин визначають державу як головно-го актора, відповідального за "питання миру та війни". Однак з моменту започаткування СБОП, коли ЄС став актором, що має можливість керувати і застосовувати військові сили (так само як і держава), традиційні гіпотези виявились неефективними в поясненні дійсності цього унікального утворення.

Так, структурний реалізм, який впродовж тривалого часу був і є домінуючою силою в американських теоріях міжнародних відносин, так і не надав переконуючих пояснень феномена відмови незалежних країн від частини свого суверенітету та реалізації вибору щодо інтеграції внутрішніх відносин між сусідніми — і не тільки — країнами. Для структурних реалістів (також відомих як неореалісти) окремі держави можуть бути залучені до вирішення питань безпеки та оборони індивідуально чи в складі воєнного альянсу. Таке утворення, як Європейський Союз, відповідно до цієї концепції, є не тільки недоречним, але й теоретично навіть не здатним здійснювати безпекову та оборонну політику [9, с. 25—26]. Дехто з реалістів пояснюють появу спільної безпекової та оборонної політики як прояв слабкої форми балансу сил [10, с. 7].

Неолібералізм як теорія, основний наголос якої робиться на торгівлі та економіці як основі взаємозалежності європейських країн, так і не зміг належно обгрунтувати, чому ЄС як цивільний актор взяв на себе зобов'язання і у військовій сфері. Неоліберальні підходи спрямовані на пояснення відсутності війни та наявності миру в складних багатосторонніх організаціях. Їх фокус на "м'якій силі" аргументується тим, що військовим питанням приділяється забагато уваги в сфері вивчення міжнародних відносин і що поточна реальність (яскравим прикладом якої є ЄС) доводить необхідність більше детального вивчення саме "мирних" аспектів розвитку міжнародних відносин.

Ще одним важливим теоретичним напрямом, який приділяє значну увагу європейським процесам, є конструктивізм. Прихильники цього теоретичного підходу стверджують, що міжнародні відносини можуть розглядатись через призму цінностей та норм (на відміну від простої боротьби інтересів), і в цьому сенсі безпекова інтеграція ЄС не є проблемною. В той час коли неореалісти та неоліберали наполягають на тому, що країни мають більш-менш усталені преференції, на які впливають такі фактори, як міжнародна система або національні інтереси, кон-

структивісти наполягають на тому, що ці преференції є фактично соціально сконструйованими на основі таких понять, як ідентичність, ідеї, нормативні переконання і соціалізація, які, в свою чергу, перебувають в стані постійного розвитку. Однак конструктивізм як загальний метод чи підхід все ще відчуває нестачу чисто теоретичних напрацювань, що, в свою чергу, є причиною його більш ідеалістичної, аніж аналітичної спрямованості [9, с. 29].

Однією з перших теорій, що безпосередньо досліджують процес європейської інтеграції загалом та безпекової сфери зокрема, є федералізм. Зміст класичного федералізму полягав в ідеї об'єднання Європи з підпорядкуванням національних та регіональних органів управління спільним наднаціональним структурам. Процес формування федерації розглядався як одноразовий міжнародно-правовий акт, тобто фактичне створення інституційної структури національної держави з центральними федеративними інститутами, які копіюють державну владу. Однак на практиці ідеї класичного федералізму так і не втілились в життя. Держави виявились більш "егоїстичними" у відстоюванні своїх власних національних інтересів, що значно загальмувало процес європейської інтеграції, не кажучи вже про можливість ухвалення міжнародного інституційно-правового акту, що закріпив би федеральний устрій Європи.

У подальшому ідеї класичного федералізму були дещо оновлені, зокрема виник так званий "інтегральний" федералізм, який розглядає європейську інтеграцію як активний процес взаємодії усього європейського суспільства. Йдеться, насамперед, про пряму участь у процесі прийняття загальноєвропейських рішень таких суб'єктів, як регіони та національні меншини. Саме ці суб'єкти мали б стати базовими інтегральними елементами, що взяли б на себе частку функцій та повноважень держави [3, с. 21].

На сьогоднішній день федералістські ідеї продовжують бути досить популярними серед наукових кіл Європи, зокрема через зростання рівня інтеграції в таких сферах, як зовнішня та безпекова політика.

Серед теорій європейської інтеграції одними з ключових є також функціоналізм та неофункціоналізм. В основі функціоналістського підходу, який співвідносять із ліберально-ідеалістичними традиціями, лежить ідея про те, що управління в гуманітарній сфері здійснюватиметься краще, якщо ним займатимуться фахівці. Інтереси країн-учасників інтеграційного об'єднання були б краще представлені спеціальними агенціями та іншими інституціями під керівництвом компетентних експертів. Нові інституції повинні були б мати дві переваги: забезпечувати більш раціональний розподіл благ та знижувати ризики виникнення конфліктів. Форма цих інституцій повинна прямо залежати від їх функцій. Однак функціоналізм критикують за технократичний підхід до управління, де привілей надається функціонерам, які не обираються демократично і занадто віддалені від політичних, психологічних реалій.

Функціоналізм заклав основи неофункціоналізму, одним із засновників якого був Ернст Хаас. Неофункціоналістська теорія приділяє значну увагу недержавним суб'єктам управління (акторам), таким як Європейська Комісія та групи інтересів. Даний підхід оперує поняттям переливу (spillover), тобто наявності неочікуваного ефекту від прийнятих раніше інтеграційних рішень, що ство-

рює тиск убик розширення меж та інтенсивності інтеграції. На відміну від функціоналізму, неофункціоналізм не передбачав технократичного автоматизму та віддавав пріоритет регіональному управлінню [4, с. 30]. Однак неофункціоналісти не передбачали інтеграцію європейських країн у безпековій сфері, вважаючи що ЄС залишиться цивільним актором. Ефект "переливу" не стосуватиметься безпекових та оборонних питань [10, с. 14].

Як і кожній теорії, неофункціоналізму притаманний ряд недоліків. Насамперед, вчені критикують неофункціоналізм за недостатній рівень врахування міжнародного контексту, який має значний вплив на процес європейської інтеграції, зокрема і в безпековій сфері. Також неофункціоналізм нехтував внутрішньополітичними державними процесами, багаторівневістю управління тощо. Однак попри всі недоліки, неофункціоналістський підхід уперше спробував розглянути процес прийняття рішень на всіх рівнях, включаючи і неурядовий. Також важливий внесок даного підходу полягає в тому, що він зосередився на важливості груп інтересів, лобі, транснаціональних компаній, союзів-акторів, часто недооцінених іншими підходами [4, с. 35—37].

Однією з провідних наукових течій, що аналізує розвиток спільної безпекової політики ЄС, є міждержавний підхід, який ще перекладають з англійської як інтерговерменталізм. Перший з дослідників, що розвинув цей теоретичний підхід, був Стенлі Гофман. Він стверджував, що інтеграція в політичних сферах може мати місце лише тоді, коли вигоди від неї для держави перевищують сумарні втрати. Однак це правило, як він передбачав, не стосуватиметься сфери "високих політик", до яких належить, зокрема, і безпекова політика [9, с. 26]. С. Гофман наводить кілька причин, які мали б зумовлювати подальше нівелювання інтеграційних тенденцій та посилення відмінностей між державами: природний плюралізм суспільств, окремі позиції кожної з держав в рамках міжнародної системи, суперечки щодо нової регіональної ідентичності в ширшому міжнародному порядку. Однак опоненти міждержавного підходу вважають, що Європейські Спільноти (а згодом і Європейський Союз) є дещо складнішим, аніж міждержавна система. Критики стверджують, що прибічники міждержавного підходу надміру зосереджуються на логіці диференціації, що призвело до ігнорування перманентно існуючої логіки інтеграції, яка спричинена отриманням країнами-учасниками інтеграції доданої вартості [5, с. 93]. Багато вчених вважають, що чим більше питання спільної безпекової політики вирішуються в Брюсселі, тим менше залишається аргументів на користь міждержавного підходу в процесі опису діяльності європейський безпекових інституцій. Щоденне вироблення рішень в сфері СБП набуває все більш наднаціонального характеру та певним чином підкоряється власній інституційній динаміці [12, с. 4].

Міждержавний підхід був вдосконалений і розширений Ендрю Моравчиком, який сформував та розвинув положення ліберального міждержавного підходу. Е. Моравчик стверджує, що, окрім держав, на міжнародній арені присутні й інші провідні актори (соціального спрямування), які також можуть брати участь у координації політик різних країн. Однак за суверенними державами все ж таки залишається право остаточного рішення. І знову ж таки зовнішня, безпекова та оборонна політика розглядається як первинна політична сфера, де координа-

ція (не кажучи вже про інтеграцію) не може мати місця. Загалом головна ідея ліберального міждержавного підходу полягає в тому, що рушійною силою європейської інтеграції є державний інтерес, а національні уряди діють раціонально, втілюючи його [2, с. 47]. Г. Оянен, один з провідних науковців у сфері європейської інтеграції, припускає, що теорії міждержавного підходу все ж таки можуть обґрунтувати наявність феномена СБП за умови нівелювання різниці між "високими" і "низькими" політиками. В будь-якій політичній сфері можлива інтеграція, якщо при цьому будуть забезпечені національні інтереси країн-учасниць інтеграційного процесу [7, с. 61].

Джоліон Ховорт, відомий європейський дослідник безпекової та оборонної політики ЄС, запропонував власний підхід щодо безпекової політики Європейського Союзу — так званий "наднаціональний міждержавний підхід". Під цим підходом науковець розуміє зростання рівня "брюсселізації" в процесі вироблення рішень країнами-членами ЄС. Значна кількість міждержавних органів укорінилось в Брюсселі і завдяки діалогу та процесам соціалізації, реакції на "події" та іншим факторам сформувалась тенденція щодо формування та реалізації безпекової політики саме на наднаціональному рівні, однак з міждержавним "відтінком" [9, с. 30].

Однією з найбільш цікавих теорій, що досліджує питання спільної безпекової політики ЄС, є інституціоналізм. Інституціоналісти пояснюють не тільки те, що очікується в процесі реалізації спільної безпекової політики, але й наявну та можливу поведінку головних акторів у безпековій та оборонній сфері. Інституціоналізм розглядає СБП в його постійному розвитку та допомагає пояснити, чому зовнішньополітичні інституції ЄС досягли значного результату в їх намаганнях переконати країни-члени в необхідності подальшої реалізації курсу щодо інституціоналізації співробітництва в сфері зовнішньої, безпекової та оборонної політики [6, с. 182].

Досить цікавими є альтернативні теоретичні моделі, які пояснюють природу ЄС як безпекового актора на міжнародній арені. Деякі науковці пропонують гіпотетичну модель, яка представляє міжнародні організації у вигляді раціональних акторів, що є бюрократичними утвореннями, здатними діяти автономно. Ця автономія виникла через дію двох основних факторів: легальність цінностей, які представляють міжнародні організації, і контроль, який ці організації мають над спеціальними знаннями та інформацією. В цьому сенсі Європейський Союз має достатньо високий рівень автономії та можливості впливу на країни-члени. Більш того, існування наднаціональних органів та широка кооперація між європейськими країнами дає ЄС значні повноваження щодо керування їх діяльністю. Отже, через СБОП ЄС матиме здатність управляти військовими спроможностями країн-членів з метою досягнення визначених цілей та захисту відповідних інтересів, які є однаковими як для Союзу, так і для країн-членів. Існують певні фактори, що впливають на рівень застосування Європейським Союзом сили. Це, зокрема, розмах загрози миру і стабільності на європейському континенті; розмір вигоди, яку отримує ЄС від ліквідації потенційної чи існуючої загрози; нормативна цінність відповідної дії щодо ліквідації загрози; вартість дій [8, с. 40].

Досить цікавими є спроби теоретичного тлумачення спільної безпекової політики ЄС через застосування

підходу так званого безпекового управління (security governance). Прихильниками даного підходу виділяється п'ять характерних рис безпекового управління, що якомога повніше пояснюють виникнення та функціонування сфери СБП: 1) виникнення поліархічної структури управління як наслідок еволюції спільної безпекової політики ЄС від початкового чисто міжурядового стану до високо інституціоналізованої політики; 2) зростання фрагментації моніторингу, забезпечення та координації безпекової діяльності; 3) висока інституціоналізація спільної безпекової політики; 4) наявність спільних норм та ідей ЄС, зокрема і в безпековій сфері; 5) наявність спільної мети безпекової політики ЄС [11, с. 4].

Однією з сучасних та популярних теорій, що пояснюють процес європейської безпекової інтеграції, є теорія мереж політики. Вона вводить у науковий обіг поняття мереж політики, які є своєрідними аренами, де поєднуються інтереси різноманітних акторів і відбувається процес прийняття рішень. ЄС як явище є досить привабливим для теорії політичних мереж, зокрема через неофіційний характер співпраці окремих груп впливу, високу розмаїтість інтересів тощо. Ефективність політичних мереж на наднаціональному рівні ЄС є високою в тих сферах, де та чи інша політика є добре закріплена, існує стійка процедура ухвалення рішень і де ці рішення приносять користь для всіх учасників [1, с. 75].

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати наступне:

- не існує єдиної, цілісної і всеохопної теорії, яка пояснювала всі аспекти європейської інтеграції, спільних безпекових явищ і процесів, зумовлених і спричинених нею. Будь-яка загальна чи метатеорія європейської інтеграції схиляється або до надмірного узагальнення чи універсалізації, або до зайвої детермінізації, диференціації чи заперечення альтернатив. Також існує проблема відсутності достатньої кількості саморефлексивних, критичних і теоретично зорієнтованих робіт. А без належного розуміння причин виникнення безпекової та оборонної кооперації в ЄС неможливо передбачити її подальший розвиток;

- відсутність конкурентоспроможних теорій, що пояснюють існування СБП, частково пояснюється й тим, що мілітаризація ЄС є певною аномалією для більшості інтеграційних теорій. Оскільки більшість даних теорій викристалізувалась в період, коли ЄС був суто цивільним актором, то їх положення відкидали можливість безпекової та оборонної співпраці країн-членів. Зрозуміло, що ці теорії зіткнулись з певними складнощами в процесі аргументації діяльності ЄС як "воєнного" актора, але все ж таке не є неможливим їх використання в процесі дослідження існування і функціонування СБП;

- численні конкуруючі теорії та підходи щодо європейської інтеграції в безпековій політиці можуть співіснувати та застосовуватися одночасно як єдиний комплекс. Хоча переважна їх більшість не є взаємовиключними, окремі з них можуть пояснити деякі аспекти краще, ніж інші;

- подальший розвиток теорій про безпекову політику ЄС можливим за умови ефективного поєднання та взаємодоповнення положень ключових теоретичних підходів, використання таких методів, способів аналізу

європейської безпекової політики, які дозволили б з високою долею ймовірності передбачити вдосконалення спільної безпекової політики ЄС в майбутньому.

Перспективними напрямками дослідження спільної безпекової політики Європейського Союзу можуть бути: історичні аспекти європейської безпекової інтеграції з виявленням причин її виникнення та перспектив подальшого розвитку; вивчення основних безпекових акторів на європейській та міжнародній арені, особливостей та принципів взаємодії між ними, інтересів та механізмів їх захисту; оцінки ролі та можливостей суверенних держав, їх впливу на перебіг безпекових процесів у Європі та світі.

Література:

1. Грицяк І.А., Говоруха В.В., Стрельцов В.Ю. Правова та інституційна основи Європейського Союзу: підручник / За заг. ред. М.Бойцуна, І.Грицяка, Я.Мудрого, О.Рудіка, Л.Прокопенка, В.Стрельцова. — Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2009. — 620 с.
  2. Заворітня Г.П. Міжнародно-політичні основи становлення і розвитку Спільної європейської безпекової та оборонної політики: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Заворітня Г.П. — Львів, 2006. — 222 с.
  3. Копійка В.В. Європейський Союз: Досвід розширення та Україна / В.В.Копійка. — К.: Юридична думка, 2005. — 448 с.
  4. Кривцова В.М. Теорії та стратегії європейської інтеграції: навч. посіб. / За заг. ред. М.Бойцуна, Я.Мудрого, О.Рудіка. — К.: Вид-во "Міленіум", 2009. — 142 с.
  5. Романюк Н. Класичний міжурядовий підхід у теоріях європейської інтеграції: основні положення та історичний контекст / Н.Романюк // Вісник Львівського університету (Серія "Міжнародні відносини"). — 2008. — Вип. 25. — С. 87—95.
  6. Hill C. International relations and the European Union / C. Hill, M. Smith. — New York: Oxford University Press, 2005. — 469 p.
  7. Ojanen H. The EU and NATO: two competing models for a Common Defense Policy / H. Ojanen // Journal of Common Market Studies. — 2006. — №44/1. — p. 57—76.
  8. Castillo J.-C. The European security and defense policy: defining the European Union as a rational actor in international security / J.-C. Castillo // Review of European and Russian Affairs. — 2007. — Vol. 3, issue 3. — 30—55 p.
  9. Howorth J. Security and defense policy of the European Union / J. Howorth. — New York: Palgrave Macmillan, 2007. — 315 p.
  10. Materials of the Fifth Pan-European Conference on EU Politics (Porto, 23—26 June 2010) / University of Oporto, University Fernando Pessoa. — режим доступу: <http://www.jhubc.it/ecpr-porto/virtualpaperroom/137.pdf>
  11. Materials of the Fourth Pan-European Conference on EU Politics (Riga, 25—27 September 2008) / University of Latvia. — режим доступу: <http://www.jhubc.it/ecpr-riga/virtualpaperroom/020.pdf>
  12. Materials of the SGIR 7th Pan-European International Relations Conference (Stockholm, 9—11 September 2010) / Swedish Institute of international affairs. — режим доступу: <http://stockholm.sgir.eu/uploads/Hofmann%20M%C3%A9rand.pdf>
- Стаття надійшла до редакції 22.03.2011 р.*